Prof. Dr. Szirmai Viktória DSc.

Várostérségi társadalmak: globalizáció és az új térbeli-társadalmi dichotómiák

MTA Szociológiai Kutatóintézet
szirmai@socio.mta.hu

„Regionális tudomány társadalmasítása” c. projekt keretében
(MTA RKK)
Pécs, 2011. március 31.

I. Bevezetés

Miért kell foglalkozni a területi társadalmi egyenlőtlenségekkel?

Társadalmi jól-lét – társadalmi fejlődés - területi egyenlőtlenségek

Joseph Stiglitz Bizottság jelentése (2009):

Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress

A mai gazdasági válság oka – a folyamatokat nem jól mérték, a beavatkozási eszközök sem jók.

- A GDP mérés határai – új indikátorokra van szükség – a jól-lét, a társadalmi fejlődés mérése.
- Olyan mérőeszközök kellenek, amelyek a fenntarthatóság komplex szempontjait, a társadalmi jól-létet magába foglalják.
- Social well-being, social progress, sustainability.

A jól-lét (well-being) multi-dimenzionális szempontjai

- Életkörülmények (jövedelem, fogyasztás, vagyon, egyenlőtlenségek),
- Egészség,
- Oktatás,
- Egyéni aktivitások (munka),
- Politikai érdekérvényesítés-kormányzás,
- Társadalmi-egyéni kapcsolatrendszerek,
- Környezeti viszonyok,
- Bizonytalanságok (gazdasági, környezeti kockázatok).

Termelés orientált mérésről a mai és a jövőbeni generációk jól-létére helyezték a hangsúlyt.

A mai városfejlesztési modellek képviselik
a társadalmi jól-lét szempontjait?
a társadalmi szempontokat?

Az előadás erre ad választ.

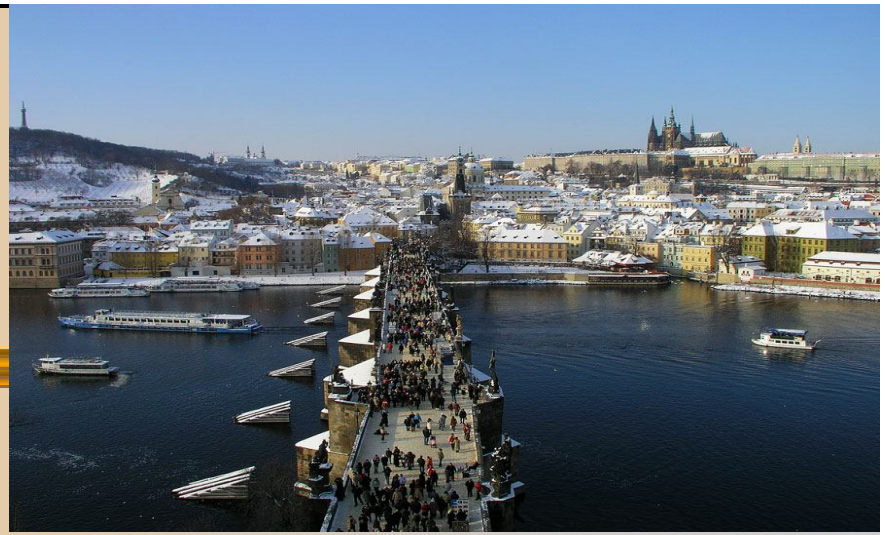

A nagyvárostérségek stratégiai jelentősége

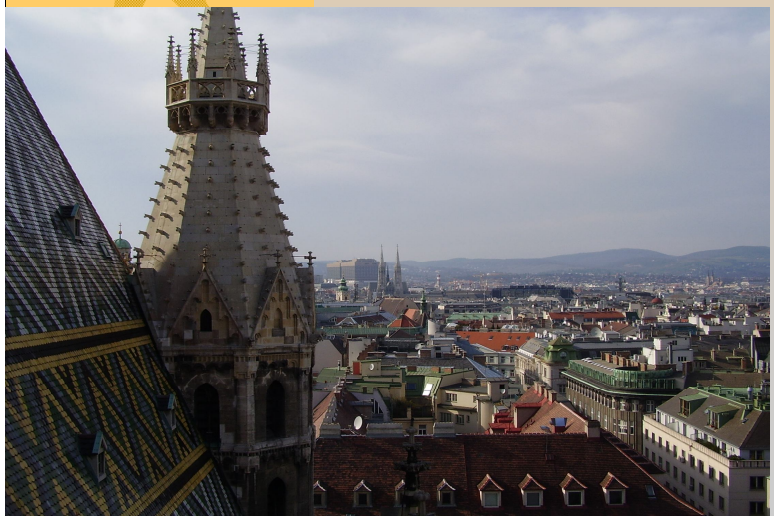

A nagyvárosok (globális városok) stratégiai jelentősége

- Világgazdaság földrajzi koncentrációja zajlik (USA, EU, Japán).
  (A három térség a világ összes GDP-jének 61,5%-át állítja elő, 2009.)
- A gazdaság (szolgáltató szektor, szakképzett munkaerő) koncentrációja
- Az új gazdasági tér alapegységei a városi gazdaságok.
- Poszt-fordista gazdaság működését (szolgáltatás, kvaterner szektor növekedését) biztosítják.
- Global 500 a nagyvárosokban (főként a fővárosokban) található.
- Ezek a gazdasági fejlődés csomópontjai, parancsnoki helyei.
- Nemzetközi tőke és munkaerő terei.
- Nagyvárosokban koncentrálódnak az irányítói funkciók, a TRN vállalatok központjai, pénzintézeti központok.
- Új növekedési pólusok.
- 2007-2013 közötti programozási időszakban a stratégiák súlypontja a nagyváros.
- *A kelet-közép európai városok – válságkezelés.*

A gazdagság és a kapcsolódó társadalmi csoportok nagyvárosi koncentrációja zajlik.

A nagyvárosok jelentősége és társadalmi ellentmondásossága

A globalizáció térbeli paradoxonjai, nyugat-európai példák

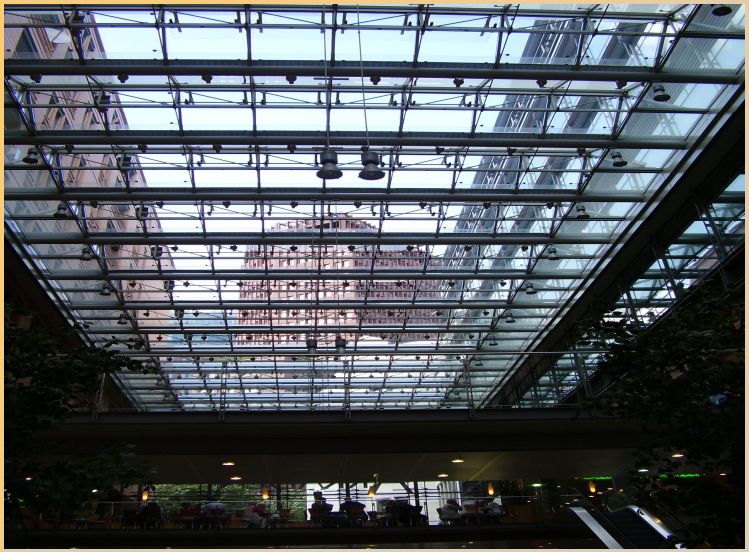

A globalizáció térbeli paradoxonjai, hazai példák

A globalizáció, az európai metropolizáció térbeli társadalmi következményei

- Éles regionális egyenlőtlenségek:
  - metropoliszok, és
  - válságban lévő ipari városok, kisebb városok,
  - hanyatló vidéki térségek,
  - központi régiók és egyéb régiók.

- Duális térbeli társadalmak szerveződése *(Mollenkopf-Castells, 1993)*.

- Globális városok, a kapitalizmus „kirakat” városainak belső egyenlőtlenségei *(Boltanski-Chiapello, 1999)*.
  - Fejlett és a marginalizált városrészek.

- Nagyvárosi térségek koncentrálják a leghatalmasabb intézményeket, a leggazdagabb családokat és a szegénységet is *(Sassen, 1991)*.

A nagyvárosok ellentmondásos természete

- Globális gazdasághoz kapcsolódó térségek és területi társadalmi csoportok előnyei.
- Kimaradtak hátrányai.
- Nagyvárosi társadalmi problémák:

  szegregáció,
  szegénység,
  kirekesztés,
  természeti környezeti ártalmak,
  bűnözés,
  terrorcselekmények,
  klímaváltozás következményei.

II. Mi jellemző a mai városfejlődési folyamatokra?

Néhány adat:

- Világ népességének több mint fele város, illetve várostérség lakó.
- Európa: 80 %.
- Kelet- és Közép-Európa: 64-76%.
- Magyarország: 68 % .
- 2025-re a világ népességének 62%-a városlakó lesz.
- 1950-ben 86 olyan város volt, amelynek több mint egy-millió volt a lakosa.
- 2000-ben 400 nagyvárosban a népesség meghaladta az egy-milliót.
- 2015-re pedig 550 ilyen nagyvárost jósolnak.
- 2050-re a mostani 19-ről 27-re emelkedik a megavárosok, azaz a 10 milliósnál nagyobb települések száma is. (Ezekből 21, a mega-városok nagy része a kevésbé fejlett régiókban, főként Ázsiában, Latin-Amerikában találhatók.)

A nyugat-európai városfejlődés főbb trendjeinek összegzése

Gazdasági és társadalmi folyamatok területi dekoncentrációja

1950-1960: belvárosi válság- szuburbanizáció folyamatai

- Belső városrészek lelassult fejlődése
- Elővárosi fejlődés dinamizálódása
- Középosztály kiáramlása
- Belvárosi szegénység

Gazdagság és a gazdagok gyors nagyvárosi koncentrációja

1980: városfelújítások, belváros felértékelődése

- Dzsentrifikáció folyamata
- „Új osztály”, új világvárosi életstílus *(Sassen, 1991)*

1990 - : új szegregációs minták: marginalizáció-dzsentrifikáció egyidejűsége

A kelet-közép-európai városfejlődés főbb trendjei

- Magas urbanizáltság (64-76 %).
- Általános trend: gazdasági aktivitás, globális tőke, városi népesség nagyvárosi koncentrációja *(Illés, 2002)*.
- Urbanizáció az 1990-es években lelassult.

  (Amíg az 1990-es évek óta lassú növekedés érzékelhető a nyugat-európai városi népesség arányában, addig Kelet-Közép-Európában még mindig csökken a városi népesség.)
- Szocialista időszak lassú szuburbanizációja az átmenet keretében felgyorsult.
- Belvárosi citysedés és slumképződés egyidejűleg zajlik *(Lichtenberger-Cséfalvay-Paal, 1995)*.
- Dzsentrifikáció, marginalizáció.
- Rehabilitációs projektek révén a szegények kiszorulása (Budapest, Pozsony, Prága, stb.).

III. Mi jellemző az európai nagyvárosok társadalmi szerkezetére?

Az aktív elitcsoportok aránya az összes gazdaságilag aktívakhoz képest, a 10 vizsgált városban (1991)

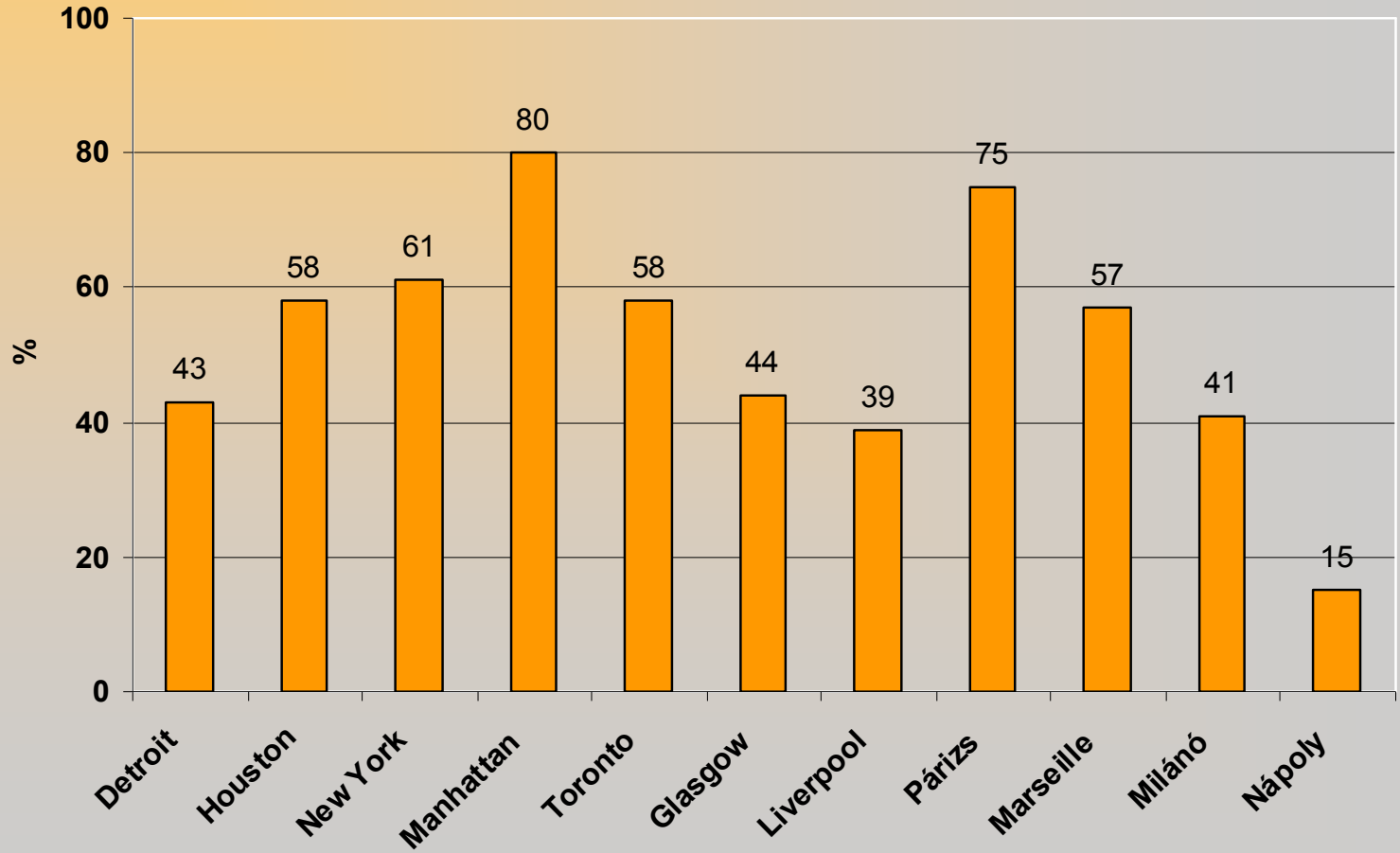

Forrás: Savitch, H. V. – Kantor, P. (2004): Cities in the International Marketplace

A menedzser rétegek területi koncentrációi a párizsi régióban

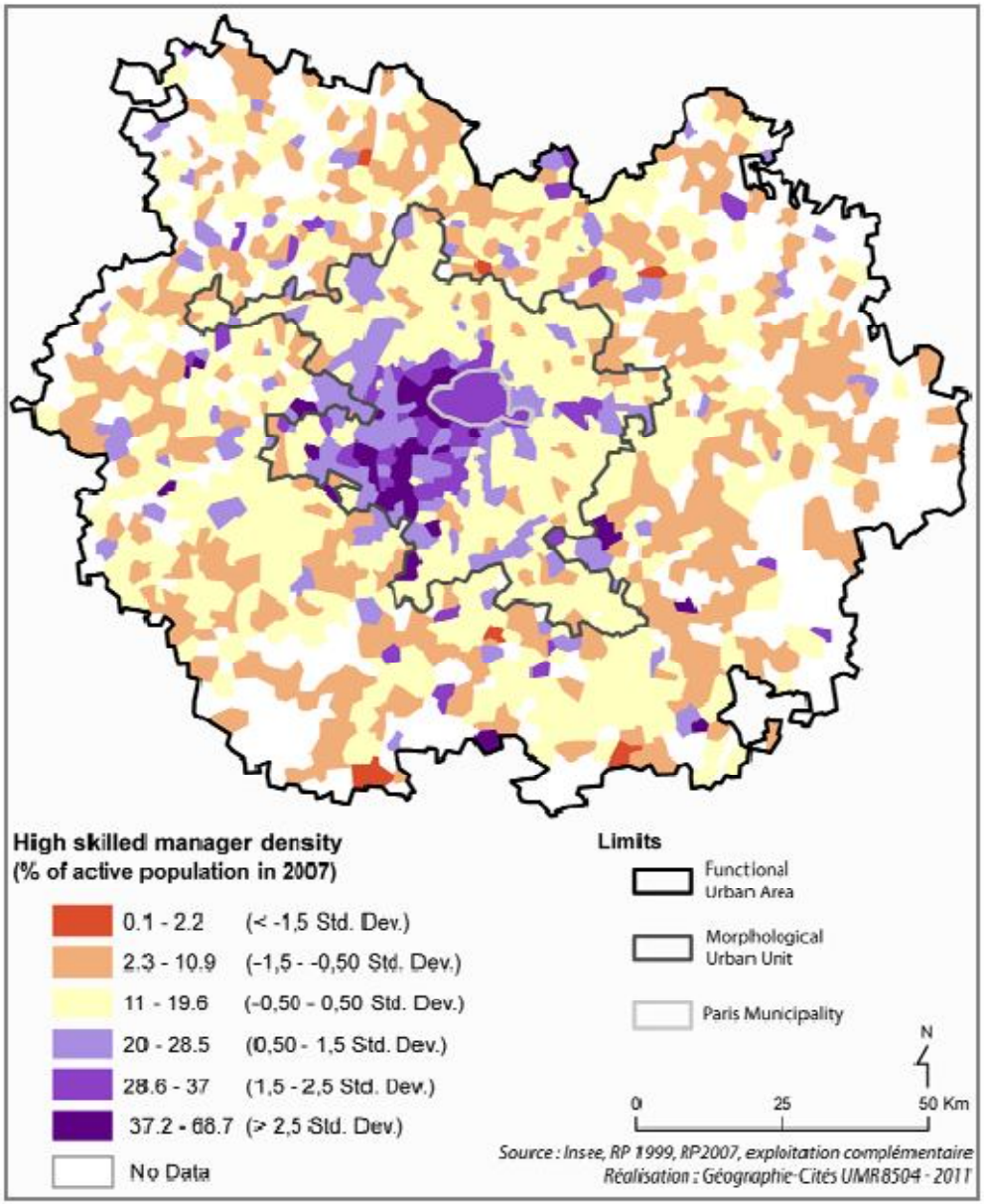

Forrás: Cattan, N. - Huet, A. (2011): Urban Sprawl in the Paris Metropolitan Area. Kézirat

A lakosság iskolai végzettségének alakulása a párizsi régióban

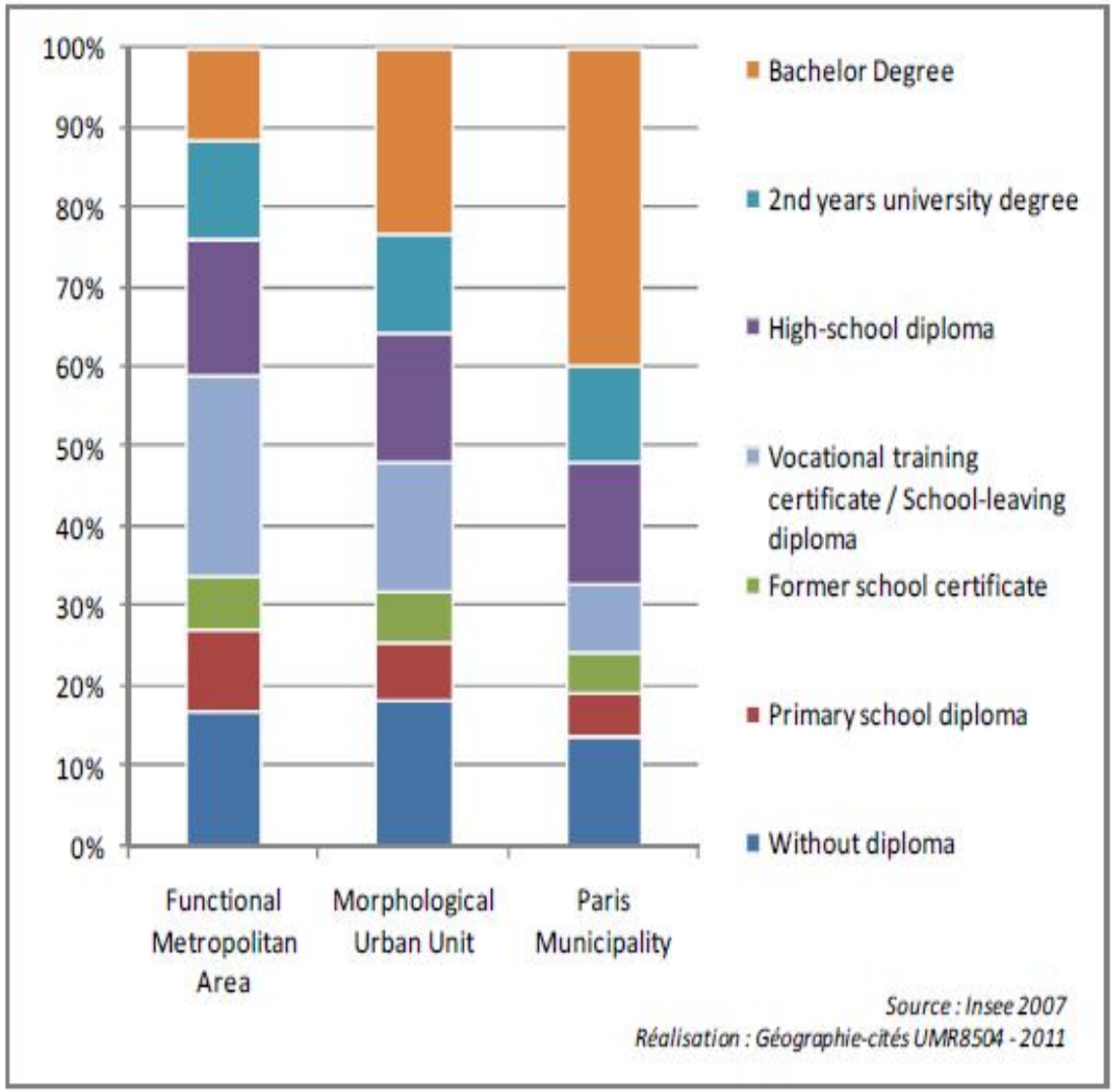

Forrás: Cattan, N. - Huet, A. (2011): Urban Sprawl in the Paris Metropolitan Area. Kézirat

Az alacsony státusúak területi elhelyezkedése Nyugat-Európában és az USA-ban

- Európa: inkább a szuburbiákban
  - 1940-1960: belső slummok, átmeneti övezetek (gettók),
  - 1960 után: lakótelepek,
  - rosszabb elővárosok, perifférikus munkásnegyedek
- USA: inkább a belvárosokban

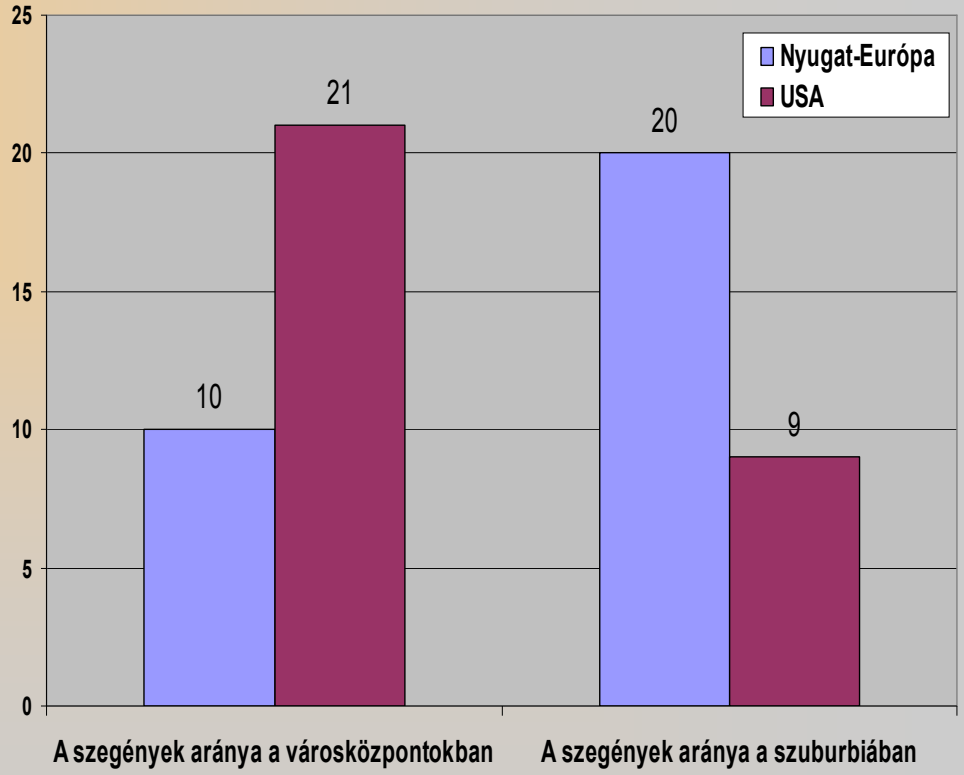

Forrás: Savitch, H. V. – Kantor, P. (2004): Cities in the International Marketplace

Összegezve

Magas státusú társadalmi csoportok városon belüli elhelyezkedése

- Városközpontban (Beaux Quartiers) globális, fiatal elit.
- Városközponthoz közeli negyedekben magas státusú bevándorlók (pl. Svájc).
- Magas státusú elővárosokban (több az inaktív, kevesebb a külföldi).
- Új városokban (nagyváros környéki bolygó városok).

Összegezve

Alacsony státusú társadalmi csoportok városon belüli elhelyezkedése

- Városok belső slumjaiban, átmeneti övezetekben (gettók).
- Szociális lakásokkal rendelkező lakótelepeken.
- Rosszabb státusú elővárosokban.
- Perifférián lévő munkásnegyedekben.

IV. Milyen tényezők határozzák meg a területi társadalmi szerkezetet?

1) A város belső negyedeit és társadalmi szerkezetét átalakító városfelújítások

A városfelújítás jelensége Európában és Magyarországon

Mitterrand Nemzeti Könyvtár és negyede, Párizs

Mitterrand Nemzeti Könyvtár és negyede, Párizs

Corvin-Szigony projekt, Budapest

Corvin-Szigony projekt, Budapest

Új lakóparkok épültek

Budapesten 2003 és 2006 között

35 ezer új lakás épült, lakóparki épületben több mint 6 ezer

(Cséfalvay, 2002, 23)

IV. Milyen tényezők határozzák meg a területi társadalmi szerkezetet?

⇩

2) A nagyvárosi terjeszkedés

A városi terjeszkedés környezeti és társadalmi hatásai

- Kontrollálatlanul növekvő urbanizált területek,
- rurális térségek visszaszorulása, a mezőgazdasági területek, az erdők csökkenése,
- zöld területek fogyása,
- erőteljes motorizáció környezeti ártalmai,
- gazdaság dinamizmusát is fékező infrastrukturális, közte úthálózat fejlesztési igények kielégítésének a költségei,
- radikálisan csökkenő nagyvárosi lakosságszám,
- hagyományos kompakt város eltűnése,
- szegregáció erősödése,
- városkörnyéki társadalmi kirekesztés.

Edward Albee: Nem félünk a farkastól
Edward Albee: Kényes egyensúly
Született feleségek

Luc Besson B13 - Banlieue 13

Amerikai szuburbán terület

Amerikai szuburbán terület

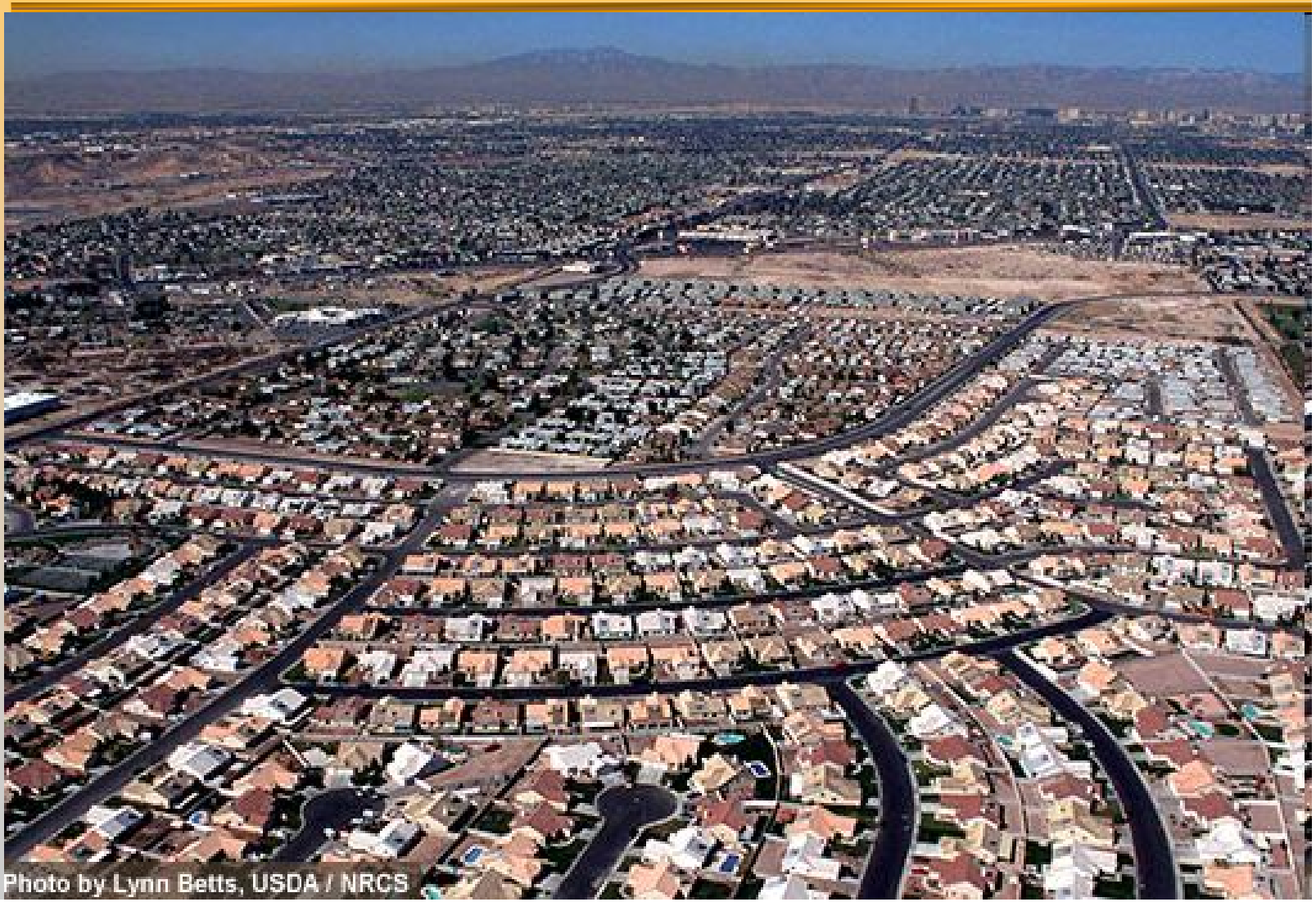

Szuburbán terület Norvégia északi részén

Szuburbán terület Norvégia északi részén

Créteil, dél-keleti szuburbia Párizs környékén

Párizsi lakótelepi előváros

Párizsi előváros

Párizsi előváros
(Nanterre, családi házas területi az olajfinomító mellett)

Párizsi elegáns előváros (Le Vesinet)

Párizsi középosztálybeli előváros (Lognes Torcy)

Az elővárosi terjeszkedés területei a párizsi régióban

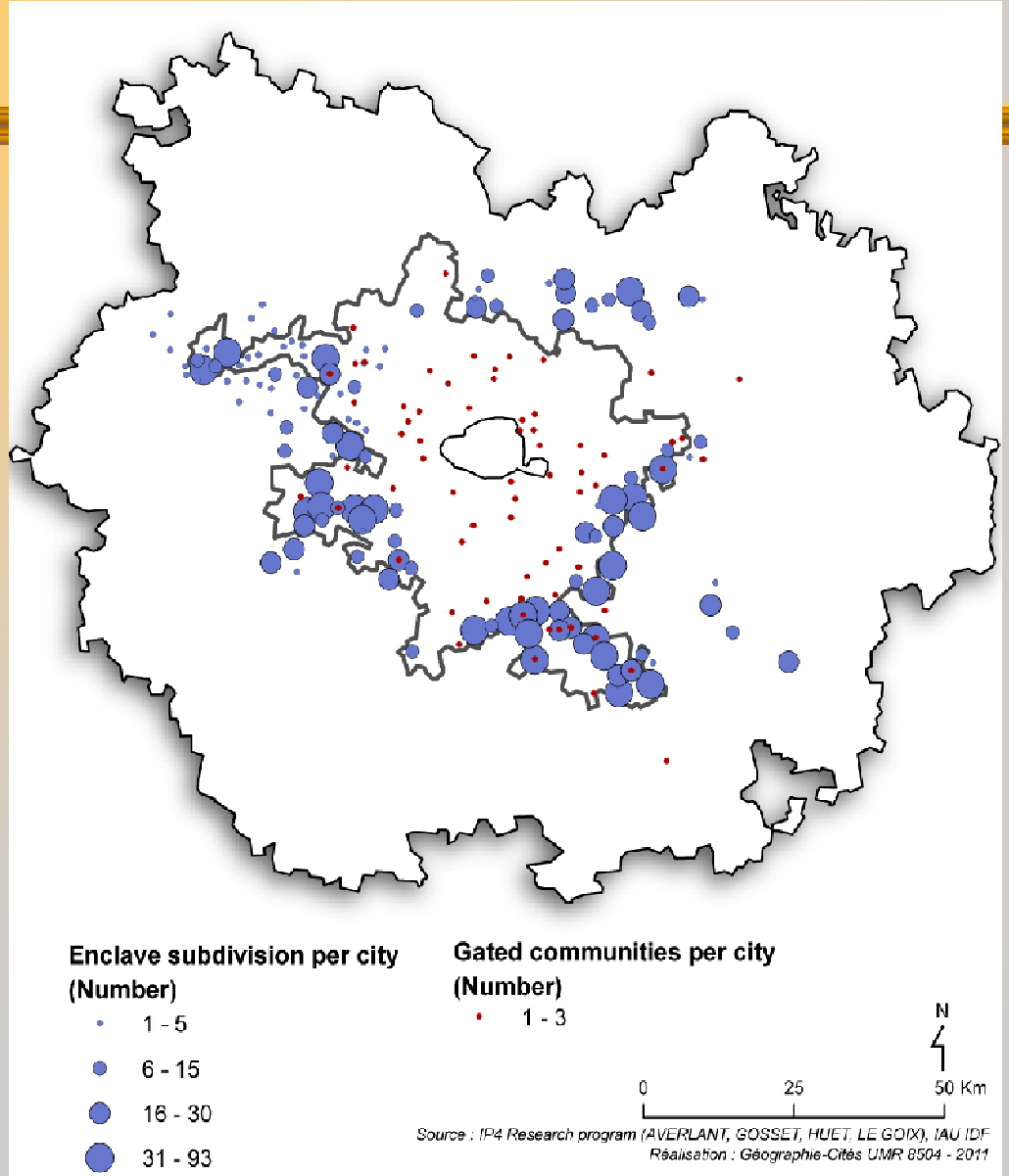

Forrás: Cattan, N. - Huet, A. (2011): Urban Sprawl in the Paris Metropolitan Area. Kézirat

USA –
Város és városkörnyék lakosságszám arányának változása

Várostérség	1990		2000		Változás 1990 és 2000 között	
	Város aránya	Város-környék aránya	Város aránya	Város-környék aránya	Város	Városkörnyék
New York-Northern New Jersey-Long Island	37,5%	62,5%	37,8%	62,2%	0,3%	-0,3%
Los Angeles-Riverside-Orange County	24,0%	76,0%	22,6%	77,4%	-1,4%	1,4%
Chicago-Gary-Kenosha	33,8%	66,2%	31,6%	68,4%	-2,2%	2,2%
Houston-Galveston-Brazoria	43,7%	56,3%	41,8%	58,2%	-1,9%	1,9%
Philadelphia-Wilmington-Atlantic City	26,9%	73,1%	24,5%	75,5%	-2,4%	2,4%
San Diego	44,5%	55,5%	43,5%	56,5%	-1,0%	1,0%
Detroit-Ann Arbor-Flint	19,8%	80,2%	17,4%	82,6%	-2,4%	2,4%
Dallas-Fort Worth	36,0%	64,0%	33,0%	67,0%	-3,0%	3,0%
Phoenix-Mesa	43,9%	56,1%	40,6%	59,4%	-3,3%	3,3%

Forrás: www.demographia.com/db-2000metrocoreshare.htm

Európa – Város és városkörnyék lakosságszám arányának változása

Várostérség	1996		2004		Változás 1996 és 2004 között	
	Város aránya	Város-környék aránya	Város aránya	Város-környék aránya	Város	Városkörnyék
London	61%	39%	62%	38%	1%	-1%
Párizs	19%*	81%*	19%	81%	0%	0%
Brüsszel	55%	45%	56%	44%	1%	-1%
Koppenhága	27%	73%	28%	72%	1%	-1%
Madrid	56%	44%	53%	47%	-3%	3%
Berlin	70%	30%	68%	32%	-2%	2%
Róma	75%*	25%*	74%	26%	-1%	1%
Bécs	75%	25%	73%	27%	-2%	2%
Varsó	65%	35%	64%	36%	-1%	1%
Prága	62%	38%	60%	40%	-2%	2%
Ljubljana	55%	45%	54%	46%	-1%	1%
Budapest	**76%**	**24%**	**71%**	**29%**	**-5%**	**5%**

Forrás: www.urbanaudit.org *2001-es adat

Városterjeszkedés Magyarországon

Magyar elővárosok

Város és környék kapcsolatrendszerei

1990 - :

- városkörnyéki önkormányzatok önállósodási törekvései, (jogi feltételek, önkormányzati törvény és források ellentmondásai)
- globális gazdasági hatások oldották a centrumok és a környékek között történetileg kialakult gazdasági egyenlőtlenségeket,
- szuburbanizációs lakossági igények, önkormányzati támogatások.

Ma már :

- népességet növelni törekvő önkormányzati elképzelések helyett (elsősorban a személyi jövedelemadó helyben maradó részének jelentős csökkenése és a helyi iparűzési adó számottevő bővülése miatt) inkább a gazdaság dinamizálása a fő önkormányzati törekvés.

Város és környék konfliktusai

- bezártságra törekvések.

Előváros a Budapest Agglomerációban (Üröm)

Magas státusú ház Budapest környékén

Alacsony társadalmi státusú elővárosi házak Budapest környékén

Pécsi előváros (Bálics)

Pécsi előváros (Keszű)

Régi kertváros Pécs környékén

Szegedi elővárosi fejlődés: fizikai és társadalmi különbségek

V. A magyar nagyvárostérségek társadalmi szerkezete

Megalapozó kutatások

Városterületek, térbeli társadalmi egyenlőtlenségek és konfliktusok

Az európai versenyképesség térségi társadalmi tényezői

NKFP projekt (2004-2007)

- Budapest és agglomerációja, a nyolc 100 ezernél népesebb vidéki nagyváros és térségeik: Debrecen, Győr, Kecskemét, Miskolc, Nyíregyháza, Pécs, Szeged, Székesfehérvár.
  - reprezentatív kérdőíves felvétel (2005)
  - 5248 elemű minta: 9 nagyváros, valamint városterületenként a 3-3 legfejlettebb, illetve legfejletlenebb település,
  - 108 darab strukturált elit mélyinterjú,
  - szociális térképek.

A fenntartható fogyasztás, termelés és kommunikáció

című kutatási projekt

A modern terület fogyasztási modelleket meghatározó társadalmi mechanizmusok és érdekviszonyok. A fenntartható fogyasztás modellje

című részkutatás

(2009 -2011)

Budapest és agglomerációja:

- reprezentatív kérdőíves felvétel (2010)
- 1000 elemű minta: Budapest és 2-2 fejlett és fejletlen település

norwegian financial mechanism norway grants

A 2005-ös vizsgálati eredmények legfontosabb trendjei: A globalizáció, az átmenet és a történeti adottságok várostérségi egyenlőtlenségekre gyakorolt hatásai

1. **A történetileg meglévő térbeli társadalmi egyenlőtlenségek az átmenet során tovább éleződtek.**
2. **Erős koncentrációs és dekoncentrációs folyamatok egyidejű érvényesülése figyelhető meg:**

- intézmények, szolgáltatások többsége a városközpontokban,
- gazdasági potenciál városi koncentrálódása is,
- nagyváros központokban jelentős arányban koncentrálódnak a magas társadalmi státusúak.

De a centrum és a környék történeti egyenlőtlenségei oldódtak:

- a globális gazdaság területi hatásai, a városkörnyéki gazdasági fejlesztések,
- a lakóhelyi szuburbanizációs folyamatok, a városkörnyék átalakuló társadalmi szerkezete,
- a városkörnyéki lakóhelyi funkciók bővülése miatt.

Városrészek, térbeli társadalmi egyenlőtlenségek és konfliktusok című kutatás eredményei:

1. **Szociális térkép eredményei**: centrumok és a perifériák statisztikai egyenlőtlenségei.
   - Magasabb státusúak városi koncentrációja.
   - Alacsonyabb státusúak városkörnyéki koncentrációja.

2. **Az empirikus adatfelvétel eredményei**: városrészi és a városi belső övezetek társadalmi egyenlőtlenségei.
   - Összefüggés az övezetek hierarchikus pozíciói és a lakosság társadalmi (iskolázottsági, foglalkozási, jövedelmi) pozíciói között.

Az egy főre eső adóalap a várostérségekben (2005)

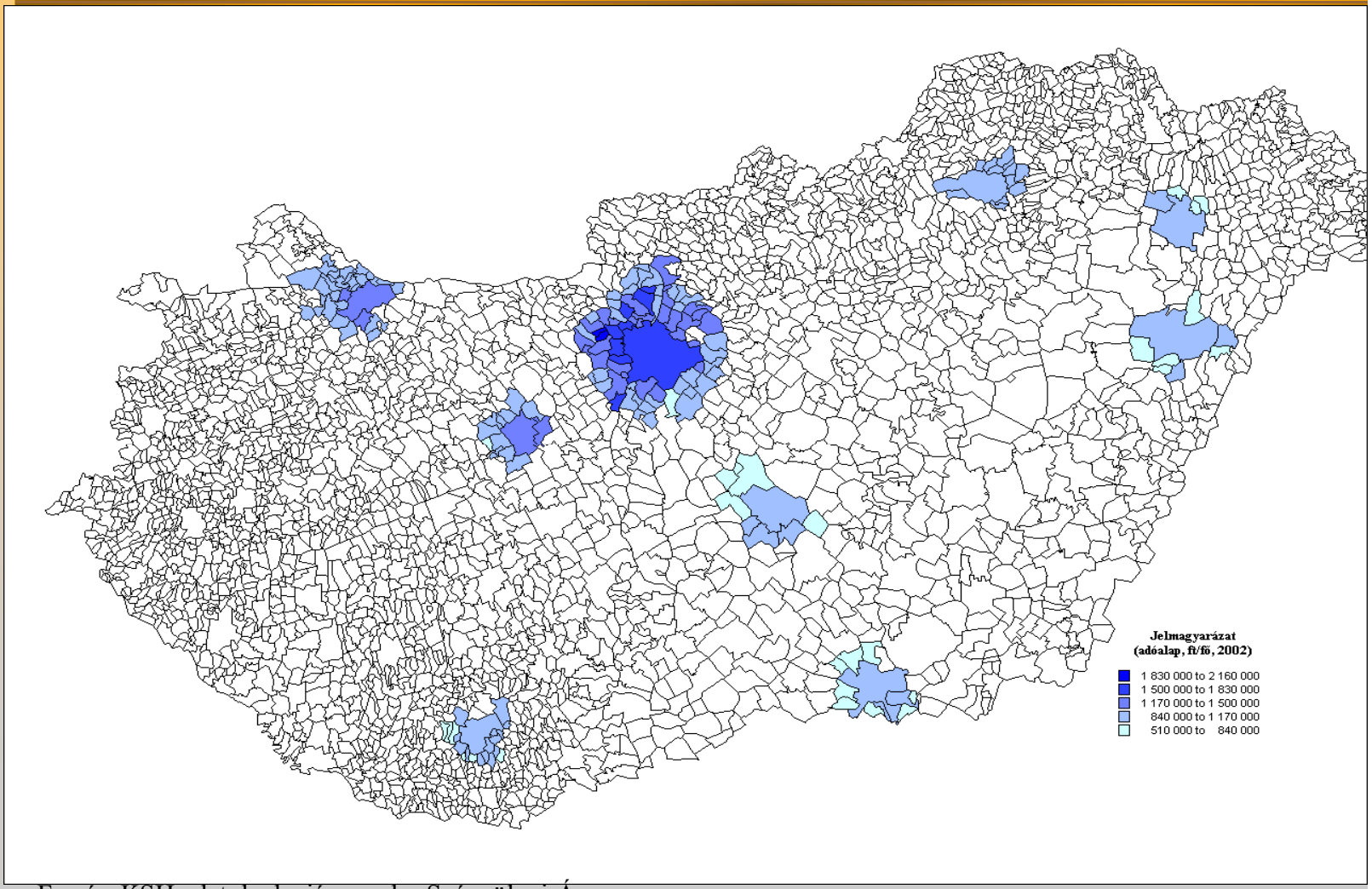

Forrás: KSH adatok alapján szerk.: Szépvölgyi Á.

Felsőfokú végzettségűek a várostérségekben (2005)

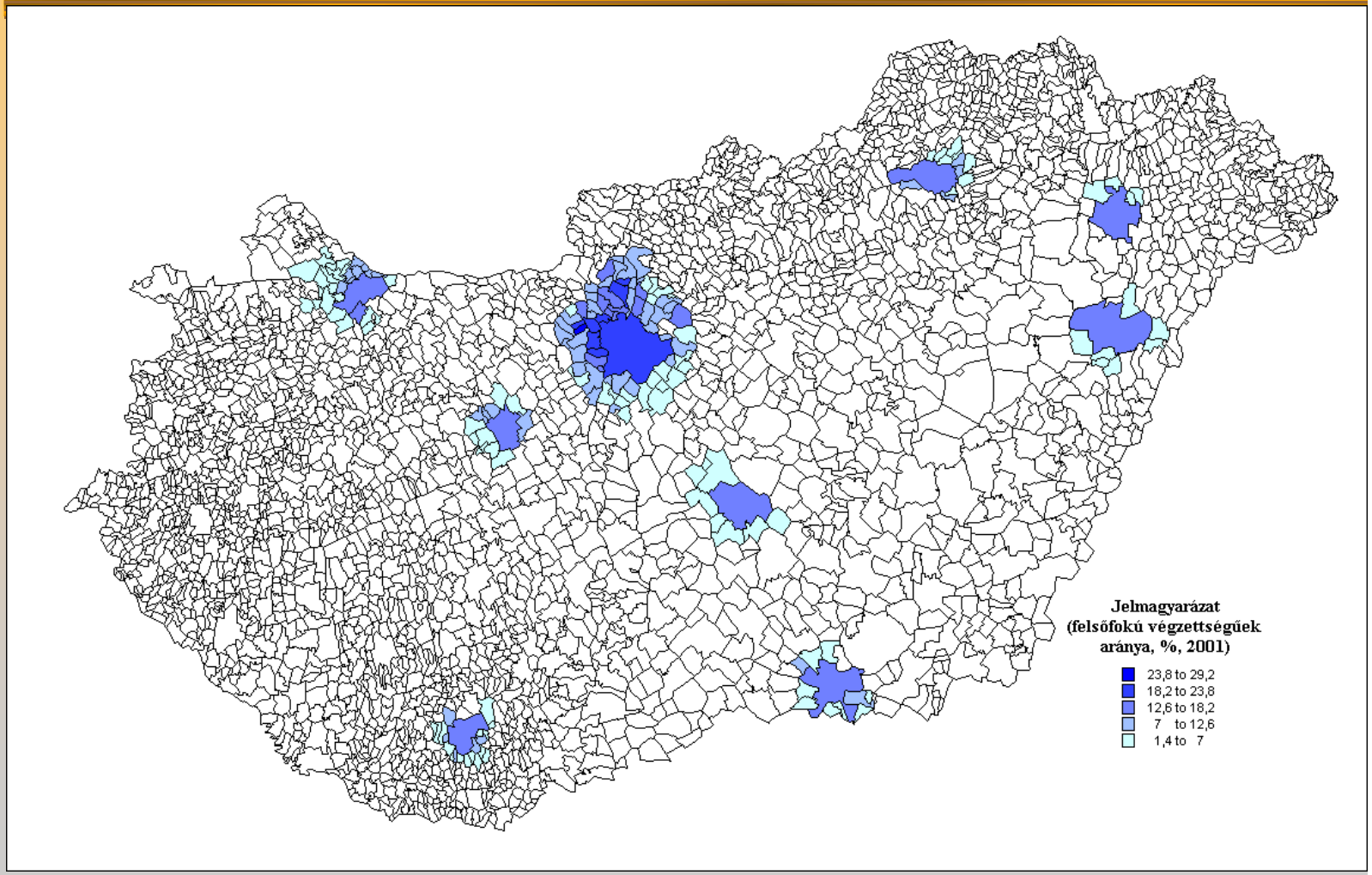

Forrás: KSH adatok alapján szerk.: Szépvölgyi Á.

Iskolai végzettséggel nem rendelkezők a várostérségekben (2005)

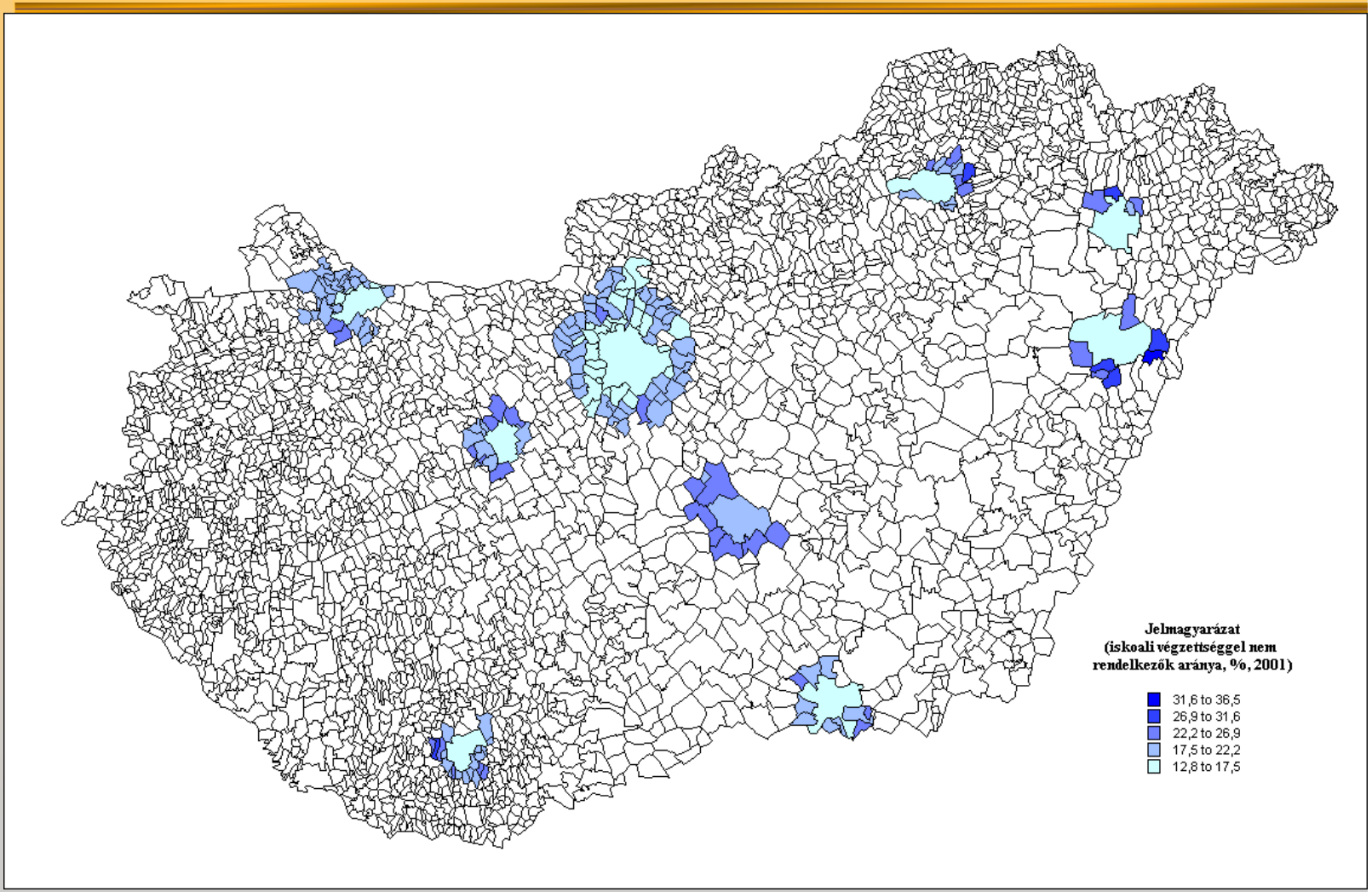

Forrás: KSH adatok alapján szerk.: Szépvölgyi Á.

Az aktív elitcsoportba tartozók aránya az összes gazdaságilag aktívakhoz képest a magyarországi nagyvárosi térségekben, övezetek szerint (2005, %)

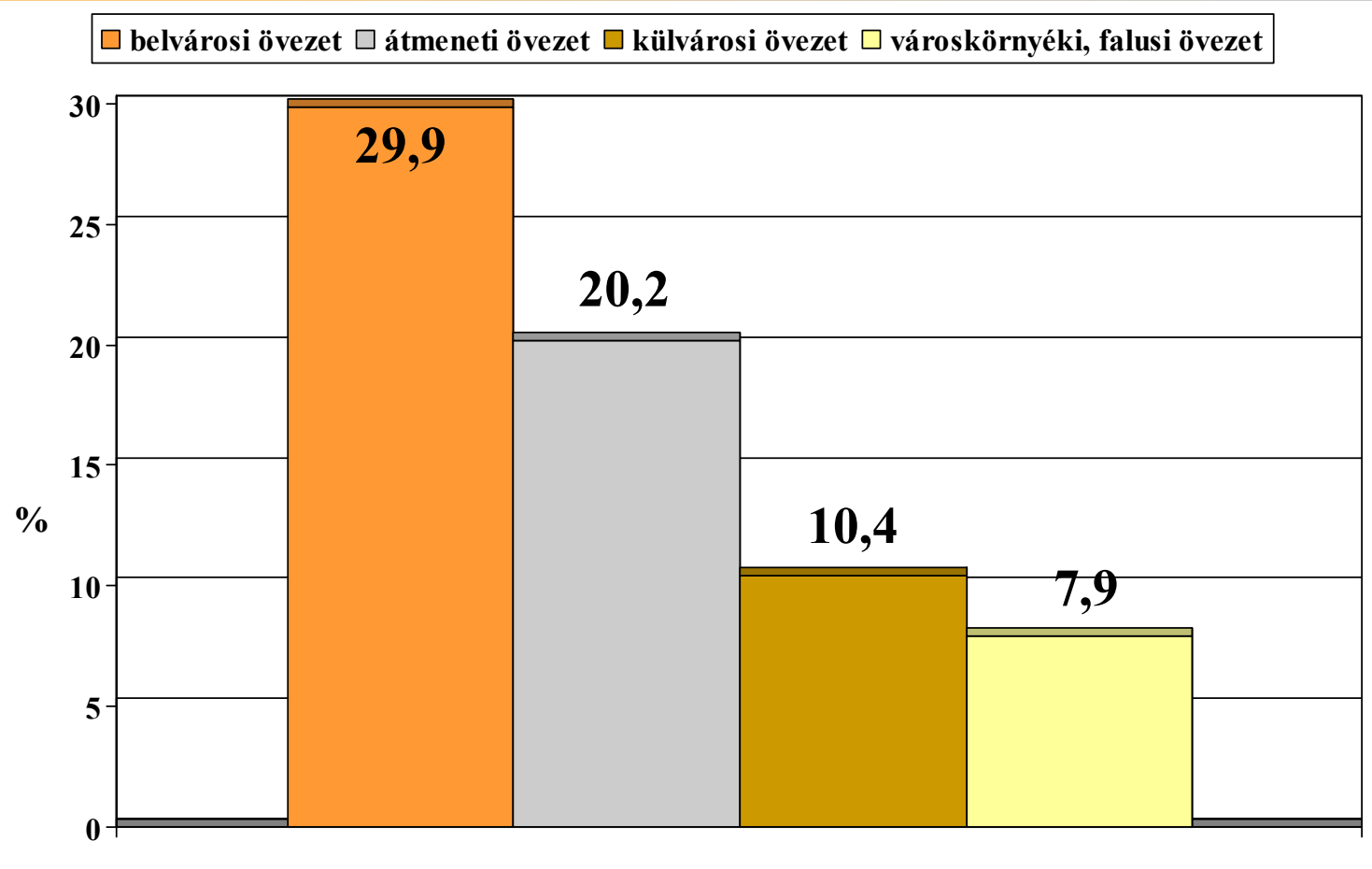

Forrás: NKFP kutatás

Az aktív elitcsoportba tartozók aránya az összes gazdaságilag aktívakhoz képest a magyarországi nagyvárosi térségekben, várostérségek szerint (2005, %)

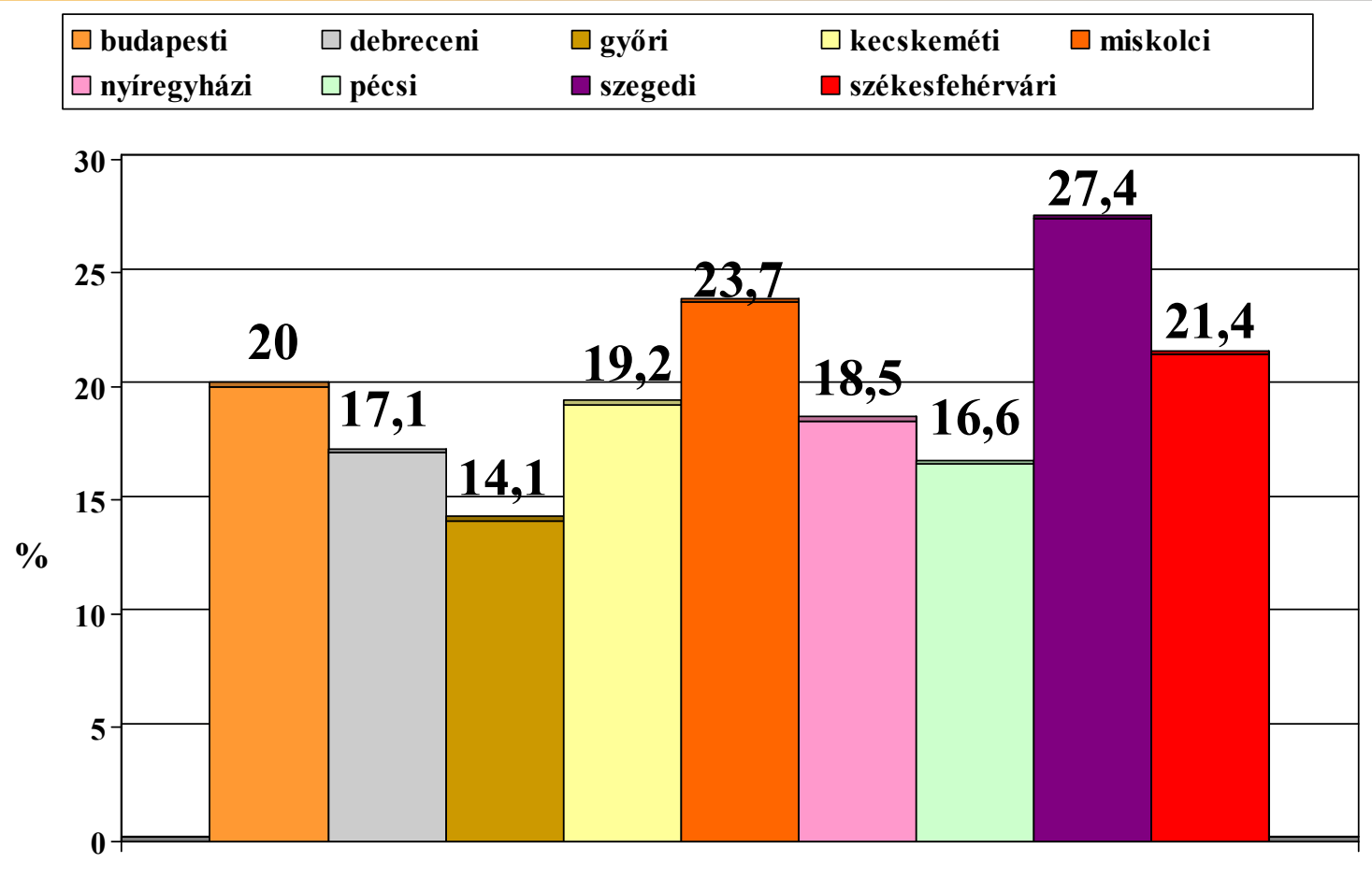

Forrás: NKFP kutatás

A lakosság megoszlása iskolai végzettség szerint a 9 magyarországi nagyvárostérségi övezetben (2005)

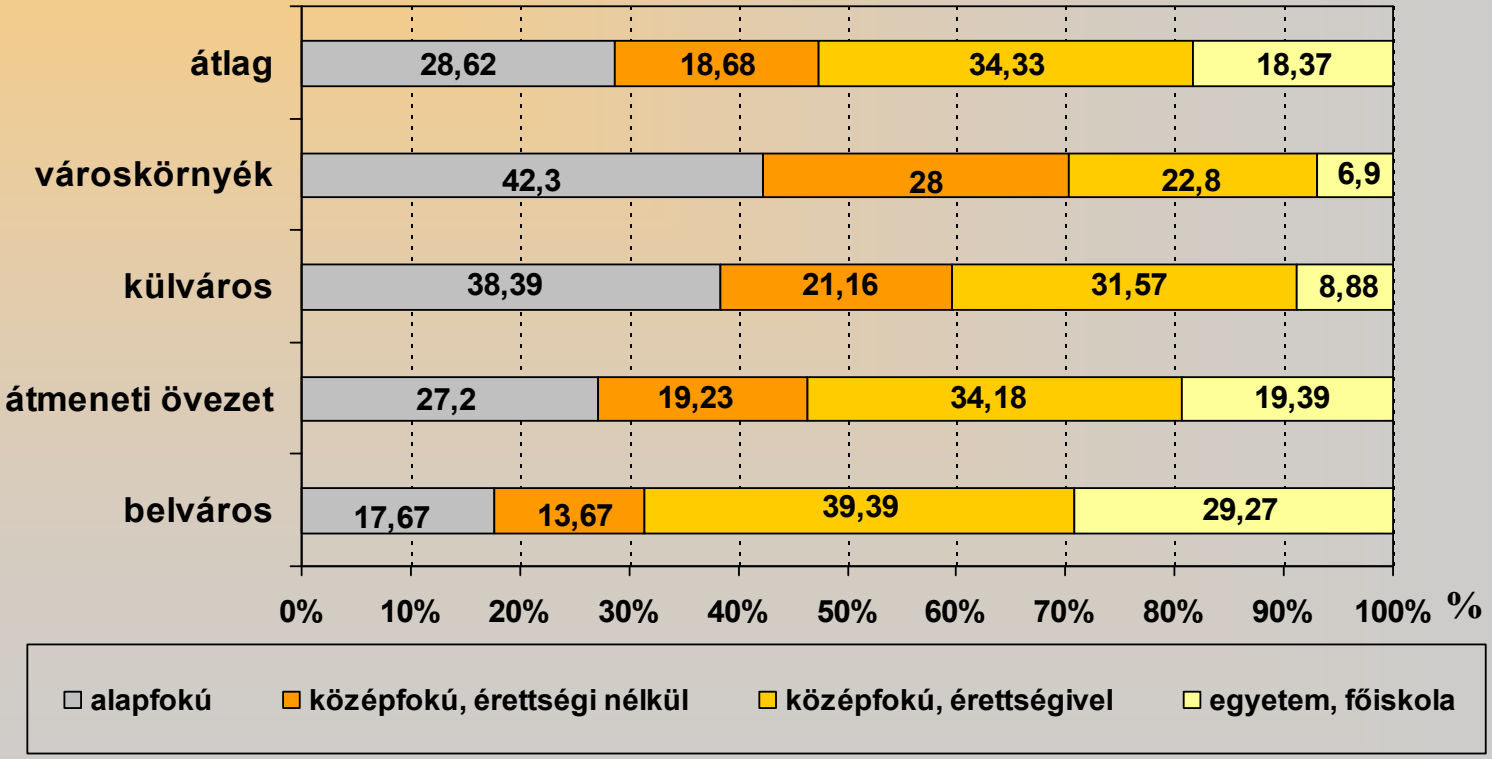

Forrás: NKFP kutatás

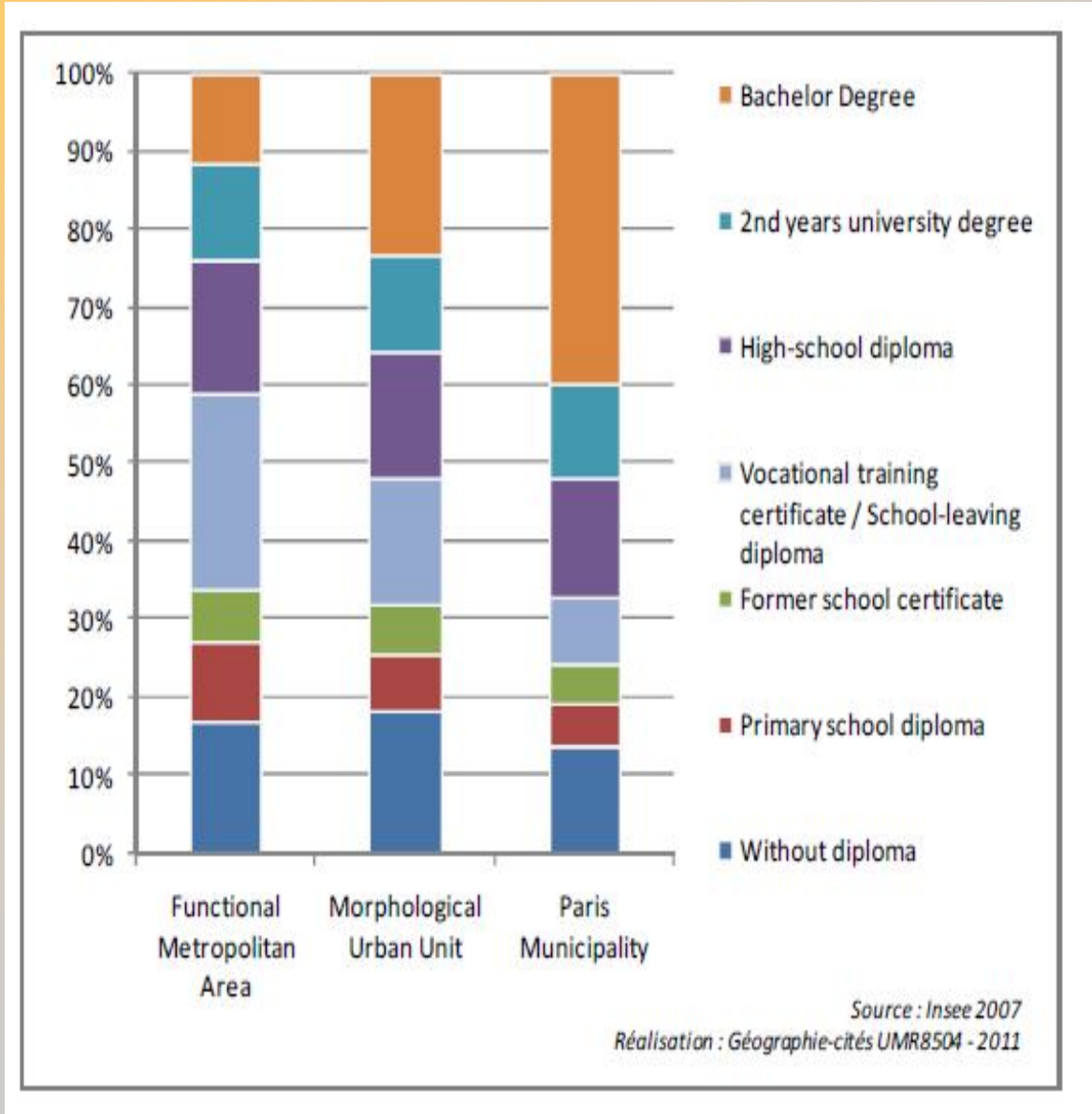

Forrás: Cattan, N. - Huet, A. (2011): Urban Sprawl in the Paris Metropolitan Area. Kézirat

A lakosság megoszlása iskolai végzettség szerint a 9 magyarországi nagyvárostérségben, részletes övezeti bontás szerint (2005)

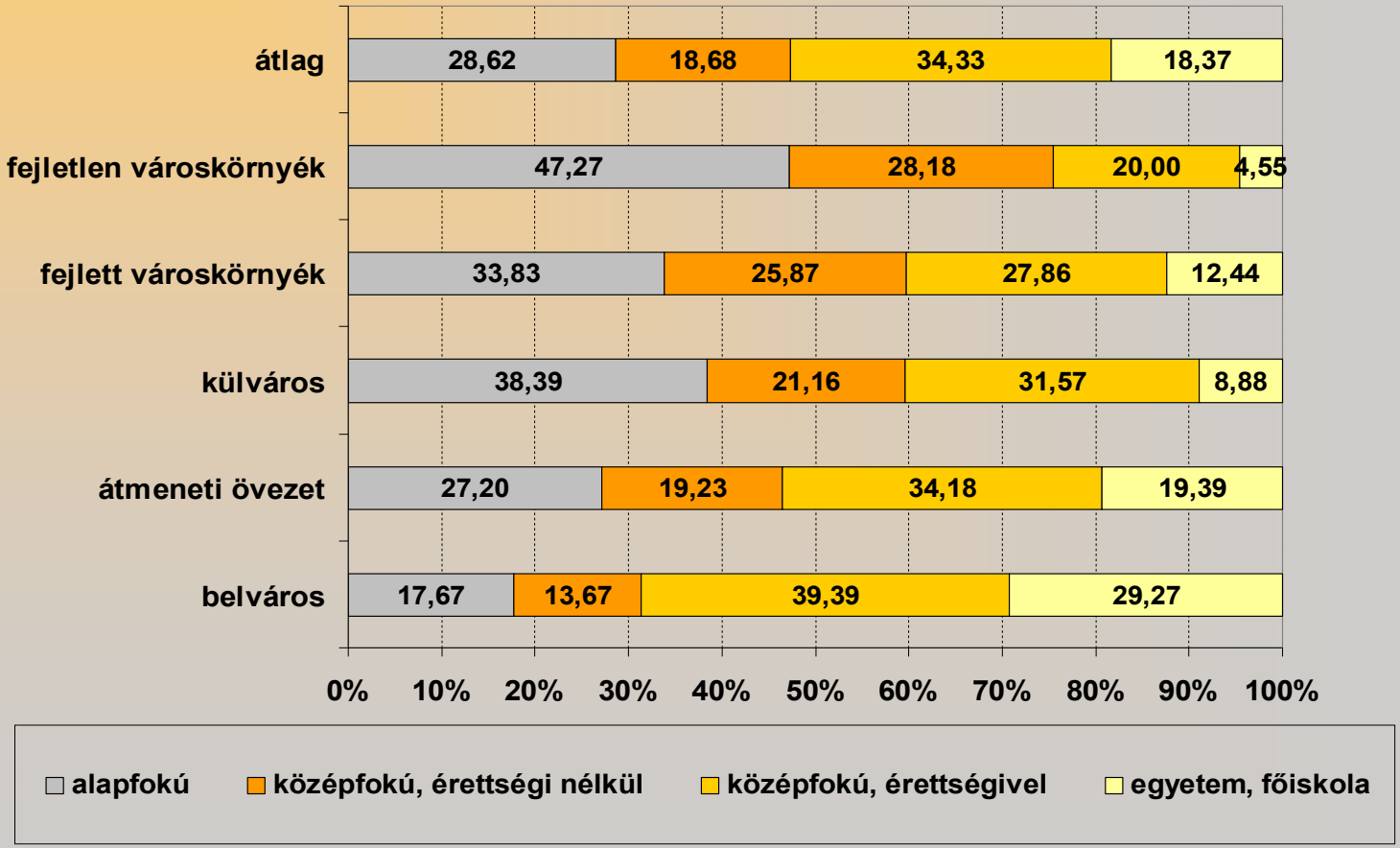

Forrás: NKFP kutatás

A lakosság megoszlása munkahelyi beosztás szerint a 9 magyarországi nagyvárostérségi övezetben (2005)

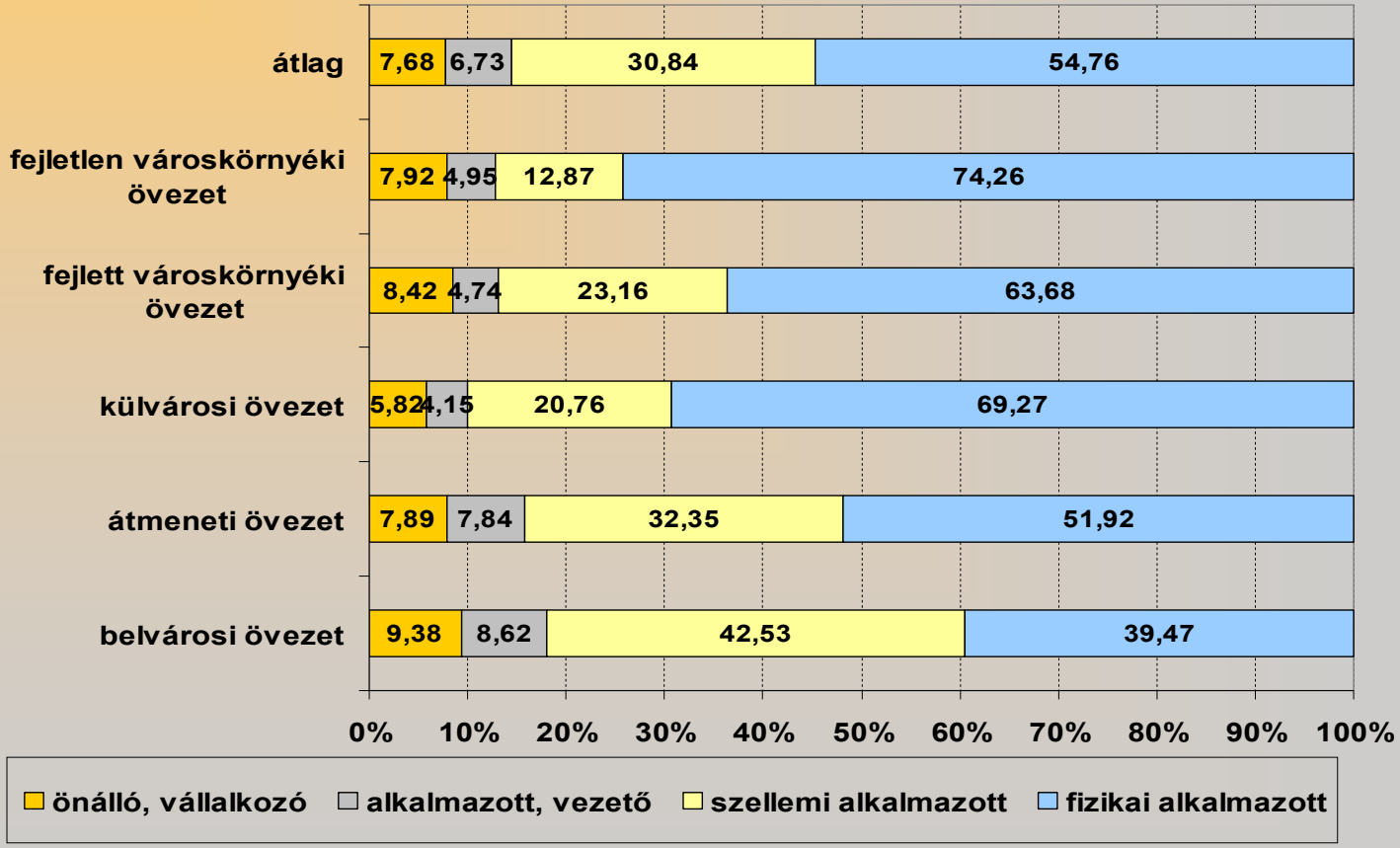

Forrás: NKFP kutatás

A lakosság megoszlása iskolai végzettség szerint a budapesti régióban, részletes övezeti besorolás alapján (2010)

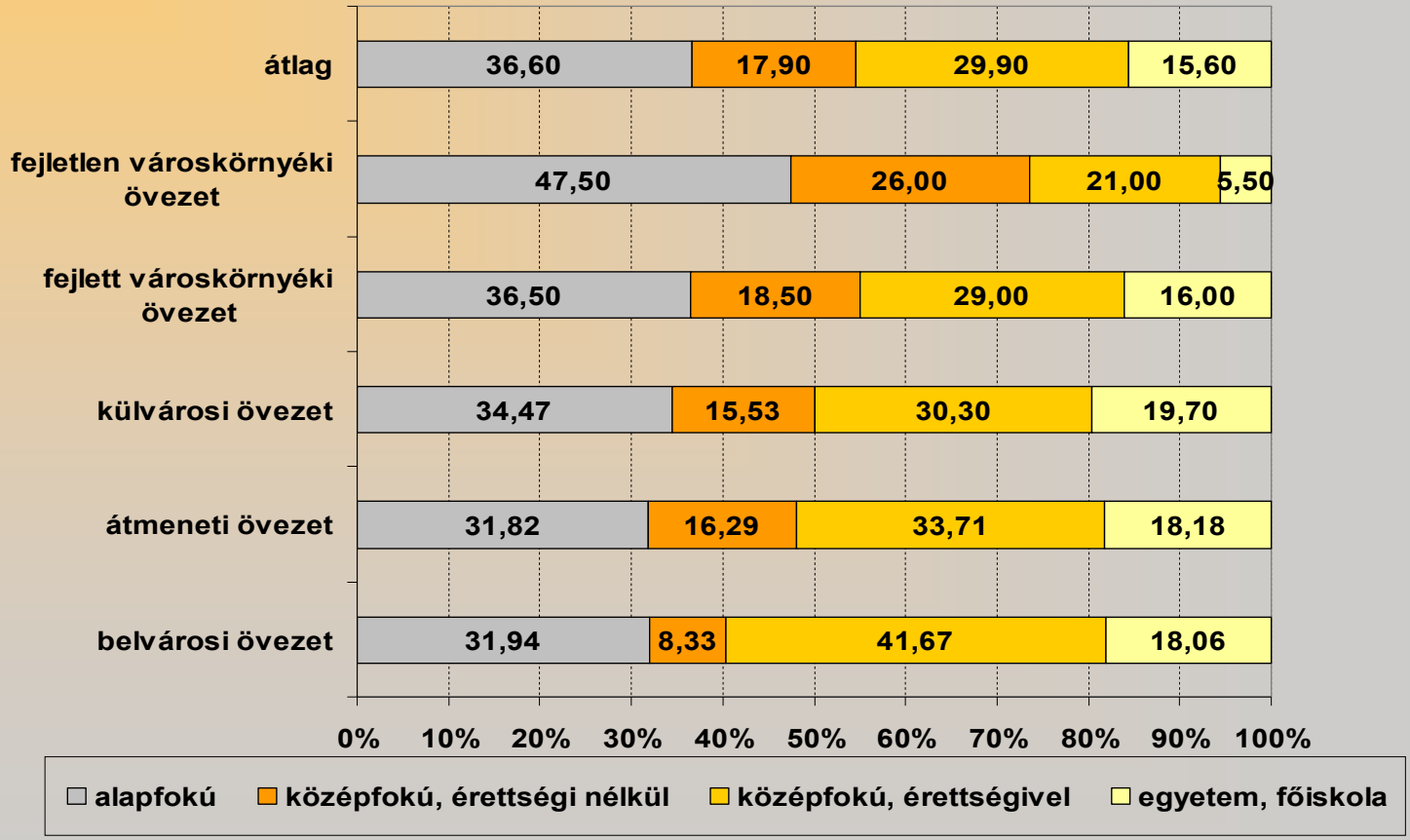

Forrás: Norway Grants kutatás

A térbeli társadalmi szerkezet új jellegzetességei

Új térbeli társadalmi dichotómiák szerveződnek:

- **magas társadalmi státusúak a városi (már nemcsak belvárosi), illetve a fejlett városkörnyéki településekre érvényes koncentrációi,**
- **alacsony társadalmi státusú csoportok főként a fejletlenebb városkörnyéki településeken történő elhelyezkedése.**
- **Mindez a város és a környék társadalmi szerkezeti elhelyezkedésének a dichotómikus elrendeződését mutatja.**

A városi, városrészi térbeli társadalmi szerkezet közelít a nyugat-európai modellekhez.

Összegzés helyett:

A mai városfejlesztési modellek képviselik-e a társadalmi jól-lét szempontjait? a társadalmi szempontokat? Igen is, meg nem is.

Igen, mert…

- Nagyvárosok sikeres települések (gazdaság, infrastruktúra, kultúra koncentrációi).
- Modern társadalmi és európai élet keretei.

Nem, mert vannak:

- térbeli egyenlőtlenségek,
- városi és környéki életforma eltérések,
- sikerhez kapcsolódók és kirekesztettek ellentétei.

Hivatkozott irodalmak jegyzéke:

- Boltanski, L. – Chiapello, È. (1999): Le nouvel esprit du capitalisme. Paris: Gallimard.
- Cséfalvay Z. (2002): Changes and Challenges – Hungary at the Dawn of the New Century. In: Heinz-Dieter Wenzel,. (Eds.) Integration and Transformations in Albania, Hungary and Macedonia. Conference Volume, Bamberg, Germany, pp.13-21.
- Illés I. (2002): A területfejlesztés pénzügyi eszközei az Európai Unióban és Magyarországon. Közgazdasági Szemle, július–augusztus, pp. 677–698.
- Mollenkopf, J. H. – Castells, M. (1993): Dual City. Restructuring New York. Russel Sage Foundation, New York.
- Lichtenberger, E. – Cséfalvay, Z. – Paal, M. (1995): Várospusztulás és felújítás Budapesten. Magyar Trendkutató Központ, Budapest.
- Sassen, S. (1991): Global City: New York, London, Tokyo. Princeton University Press.
- Savitch, H. V. – Kantor, P. (2004): Cities in the International Marketplace: The Political Economy of Urban Development in North America and Western Europe.
- Stiglitz, J. – Sen, A. – Fitoussi, J.-P. (2009): Report by the Commission on the Measurement of Economic and
- Social Progress. Párizs.
- www.demographia.com/db-2000metrocoreshare.htm
- www.urbanaudit.org